

SOLIQ TIZIMINING KAMBAG'ALLIKKA TA'SIRI, YENGILLIKLAR VA RAG'BATLAR

Xolmamatov Salohiddin

Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti talabasi salohiddinxolmatov0770@gmail.com

Sharipov Ahmad

Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti talabasi ahmadaharipov@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada soliq tizimining kambag'allikka ta'siri chuqur tahlil qilinadi. Soliqlar davlatning asosiy moliyaviy manbai sifatida ijtimoiy tenglikni ta'minlashda, iqtisodiy o'sishni rag'batlantirishda va kambag'allikni kamaytirishda muhim rol o'ynaydi. Tadqiqot davomida O'zbekiston soliq tizimining o'ziga xos jihatlari, soliq yengilliklari va rag'batlantirish choralari, shuningdek, ularning aholining turmush darajasiga ta'siri o'rganilgan. Maqolada kambag'allikka qarshi kurashda soliq siyosatining ahamiyati, soliq imtiyozlarining iqtisodiy faollikka ta'siri, soliqlar tortishning progressiv va regressiv shakllari solishtiriladi.

Kalit so'zlar: Soliq tizimi, kambag'allik, iqtisodiy o'sish, soliq yengilliklari, soliq rag'batlari, ijtimoiy tenglik, fiskal siyosat, davlat daromadlari, progressiv soliqlar, regressiv soliqlar, soliq adolati, bandlik, kichik biznes, tadbirkorlik, iqtisodiy barqarorlik, soliqlar tortish siyosati, moliyaviy rag'bat, O'zbekiston soliq tizimi, soliq islohotlari, ijtimoiy himoya, soliqlar oid imtiyozlar, ijtimoiy taqsimot, xalqaro tajriba, fiskal barqarorlik.

Soliq tizimi har bir mamlakat iqtisodiyotining asosi bo'lib, davlatning iqtisodiy siyosatini amalga oshirishda muhim vosita hisoblanadi. Soliq siyosati nafaqat byudjet daromadlarini shakllantirish, balki ijtimoiy adolatni ta'minlash, iqtisodiy o'sishni rag'batlantirish va kambag'allikni kamaytirish kabi asosiy vazifalarni bajaradi [1].

Kambag'allikka qarshi kurashda soliq tizimining roli beqiyosdir, chunki soliqlar orqali davlat resurslarni qayta taqsimlaydi, ijtimoiy himoya tizimini moliyalashtiradi hamda aholining daromadlari orasidagi tafovutni kamaytirishga intiladi. Soliq siyosatining kambag'allikka ta'sirini o'rganishda iqtisodiy, ijtimoiy va institutsional omillar birgalikda tahlil qilinadi.

Aholining past daromadli qatlami uchun soliq yengilliklari, imtiyozlar va rag'batlantiruvchi mexanizmlar joriy etish orqali ularning turmush darajasini yaxshilash mumkin [2]. Shu bilan birga, soliqlar haddan tashqari og'ir bo'lsa yoki adolatsiz taqsimlansa, bu kambag'al qatlamga salbiy ta'sir ko'rsatadi va ularni yanada qashshoqlikka olib kelishi mumkin.

Har qanday davlatda soliq siyosati ikki tomonlama ta'sir ko'rsatadi: bir tomondan, byudjetni to'ldirib, ijtimoiy dasturlarni moliyalashtiradi; ikkinchi tomondan esa, aholining qo'lida qoladigan sof daromad miqdorini belgilaydi. Shu sababli, kambag'allik darajasini pasaytirish uchun soliq siyosati muvozanatli, ijtimoiy adolat tamoyillariga asoslangan bo'lishi kerak [3].

O'zbekiston misolida ham bu masala dolzarb. Mustaqillikdan keyingi davrda mamlakatda soliq tizimi bir necha bosqichda isloh qilinib, iqtisodiyotning barqaror rivojlanishiga xizmat qilmoqda. Ayniqsa, 2019-yildan boshlab amalga oshirilgan soliq islohotlari — daromad solig'i stavkalarining kamaytirilishi, yagona ijtimoiy to'lovning qisqartirilishi, kichik biznes uchun soddalashtirilgan tizim joriy etilishi — aholining daromadiga ijobiy ta'sir ko'rsatdi [4]. Bundan tashqari, soliq tizimining samaradorligini oshirish kambag'allikka qarshi kurashda muhim o'rin tutadi. Kambag'allik — bu faqat iqtisodiy ko'rsatkich emas, balki ijtimoiy adolat, imkoniyatlar tengligi, ta'lim va sog'liqni saqlash tizimlariga kirish imkoniyatlari bilan ham chambarchas bog'liqdir [5]. Shu sababli, soliq tizimi nafaqat fiskal vosita, balki ijtimoiy-iqtisodiy siyosatning asosiy mexanizmlaridan biri sifatida qaraladi. Soliq siyosatining kambag'allikka ta'siri bevosita va bilvosita bo'lishi mumkin. Bevosita ta'sir — bu daromad solig'i, mol-mulk solig'i yoki qo'shilgan qiymat solig'i kabi to'g'ridan-to'g'ri soliqlar orqali aholi daromadlariga ta'sir qilishni anglatadi. Bilvosita ta'sir esa — soliq yengilliklari, subsidiyalar va davlat dasturlari orqali ijtimoiy qo'llab-quvvatlash mexanizmlarini nazarda tutadi [6].

Masalan, kambag'allik darajasi yuqori bo'lgan hududlarda aholiga daromad solig'idan yengillik berish, mikrobiznes subyektlarini soliqdan ozod etish yoki ijtimoiy soliqni kamaytirish orqali ularning iqtisodiy faolligini oshirish mumkin [7]. Shu tarzda, soliq yengilliklari faqat byudjetga emas, balki aholi farovonligiga ham ta'sir ko'rsatadi. Biroq, soliq imtiyozlarini haddan tashqari kengaytirish ham ma'lum xavflarni keltirib chiqaradi. Chunki ortiqcha yengilliklar byudjet daromadlarini kamaytiradi, bu esa o'z navbatida ijtimoiy dasturlar moliyalashtirilishining kamayishiga olib keladi [8].

Shu sababli, soliq siyosatida muvozanat zarur — ya'ni imtiyozlar faqat iqtisodiy faollikni oshirish va kambag'al qatlamni qo'llab-quvvatlashga qaratilgan hollarda qo'llanilishi kerak. Ko'pgina rivojlangan mamlakatlar tajribasida soliq tizimi kambag'allikka qarshi samarali vosita sifatida ishlaydi. Masalan, Skandinaviya davlatlarida progressiv daromad solig'i tizimi joriy qilingan bo'lib, yuqori daromadli shaxslar ko'proq soliq to'laydi, past daromadli qatlam esa imtiyozlardan foydalanadi [9].

Bu ijtimoiy tenglikni ta'minlash va kambag'allik darajasini pasaytirishda muhim omil bo'lgan. Shuningdek, AQSh va Yevropa Ittifoqi davlatlarida "negativ daromad solig'i" konsepsiyasi joriy etilgan — bu tizimga ko'ra, ma'lum daromaddan past daromadga ega fuqarolarga davlat qo'shimcha mablag' to'laydi, ya'ni soliq nafaqat olinadi, balki ayrim hollarda ijtimoiy to'lov sifatida qaytariladi.

O'zbekiston sharoitida ham so'nggi yillarda shunday yo'nalishdagi islohotlar amalga oshirilmoqda. Kichik biznes subyektlari uchun soliq yukining kamaytirilishi, qishloq xo'jaligida soddalashtirilgan soliq rejimining joriy etilishi, ijtimoiy soliq stavkasining pasaytirilishi aholi daromadlarini oshirishga xizmat qilmoqda. Shu bilan birga, "Soliq kodeksi"ning yangilanishi soliq to'lovchilar uchun qulaylik yaratib, adolatli tizimni shakllantirishga yordam bermoqda. Kambag'allikka qarshi kurashda soliq yengilliklari muhim o'rin tutadi. Ayniqsa, bolali oilalar uchun, ijtimoiy himoyaga muhtoj fuqarolar, nogironligi bo'lgan shaxslar yoki nafaqadagi fuqarolar uchun soliq yengilliklari iqtisodiy bosimni kamaytiradi.

Masalan, daromad solig'ini hisoblashda oilaviy chegirmalarni inobatga olish, ayrim tovarlar uchun QQSdan ozod qilish, kichik tadbirkorlarni soddalashtirilgan tartibda soliqqa tortish — bularning barchasi ijtimoiy himoya mexanizmlari sifatida xizmat qiladi. Rag'batlantiruvchi soliqlar ham kambag'allikka qarshi kurashda samarali vositadir. Masalan, yangi ish o'rinlari yaratgan, eksport faoliyatini kengaytirgan yoki ijtimoiy loyihalarni amalga oshirgan korxonalarga soliq chegirmalari berish orqali iqtisodiy faollikni oshirish mumkin. Shu orqali davlat nafaqat kambag'allikni kamaytiradi, balki iqtisodiyotda yangi qiymat zanjirlarini yaratadi. Yana bir muhim jihat — soliq ma'murchiligining soddaligi. Agar soliq yig'ish tizimi murakkab, tushunarsiz yoki korrupsiyaga moyil bo'lsa, bu kambag'al qatlam uchun qo'shimcha yuk bo'ladi. Shu sababli, zamonaviy axborot texnologiyalarini joriy etish, soliq to'lovchilar uchun onlayn xizmatlarni kengaytirish, "elektron soliq tizimi"ni yaratish muhim ahamiyatga ega. Soliq tizimi ijtimoiy barqarorlikni ham ta'minlaydi. Aholi soliqlar adolatli, shaffof va maqsadli sarflanayotganini ko'rsa, bu davlatga bo'lgan ishonchni oshiradi.

Aks holda, adolatsiz soliq tizimi norozilik, iqtisodiy beqarorlik va "soya iqtisodiyoti"ning kengayishiga sabab bo'ladi. Shu bois, soliq siyosati ijtimoiy ishonchni mustahkamlashga ham xizmat qilishi lozim. Soliq tizimi kambag'allikni kamaytirishdagi samaradorligini ta'minlash uchun davlat siyosatida kompleks yondashuv zarur. Soliq siyosati nafaqat fiskal barqarorlikni saqlashi, balki iqtisodiy faollikni oshirishi, bandlikni kengaytirishi va ijtimoiy tenglikni mustahkamlashi kerak. Shu nuqtai nazardan qaraganda, soliq tizimi ijtimoiy siyosat bilan uzviy bog'langan bo'lishi lozim. Chunki soliq siyosatining ijtimoiy dasturlar bilan muvofiqlashtirilganligi kambag'allikni qisqartirishda yanada katta samara beradi.

Misol uchun, O'zbekiston sharoitida soliq siyosati ijtimoiy dasturlar bilan uyg'unlashgan holda amalga oshirilmoqda. "Kambag'allikni qisqartirish strategiyasi", "Har bir oila – tadbirkor", "Yoshlar – kelajagimiz" dasturlari orqali soliq yengilliklari bilan birga kredit imtiyozlari, subsidiyalar va grantlar taqdim etilmoqda. Bunday yondashuv nafaqat kambag'al qatlamni qo'llab-quvvatlaydi, balki ularni iqtisodiy faol subyektlarga aylantiradi. Soliq tizimining kambag'allikka ta'siri iqtisodiy o'sish sur'atlariga ham bevosita bog'liq. Daromadlar oshgan sari soliq bazasi kengayadi, bu esa byudjet imkoniyatlarini kuchaytiradi. Shu bilan birga, iqtisodiy o'sishdan tushgan foyda adolatli taqsimlanmasa, kambag'allik darajasi pasaymasligi ham mumkin. Shu sababli, soliq siyosatida "progressivlik" tamoyilini joriy etish muhim — ya'ni ko'proq daromad topgan shaxs ko'proq soliq to'laydi, past daromadli shaxs esa yengilliklardan foydalanadi. O'zbekistonning yangi Soliq kodeksida bu tamoyil bosqichma-bosqich amalga oshirilmoqda. Daromad solig'i 12 foiz miqdorida bir xil bo'lishiga qaramay, ayrim toifadagi fuqarolar uchun chegirmalar va yengilliklar mavjud.

Shu bilan birga, tadbirkorlik subyektlari uchun soddalashtirilgan soliq rejimlari, mikrofirma va kichik korxonalarga berilgan soliq imtiyozlari kambag'allikka qarshi kurashda muhim rol o'ynaydi. Kambag'allikka qarshi soliq siyosatini ishlab chiqishda xalqaro tajribani o'rganish ham muhim.

Jahon banki va Xalqaro valyuta jamg'armasi tavsiyalariga ko'ra, soliq tizimi adolatli, barqaror va soddalashtirilgan bo'lishi lozim. Ayniqsa, QQS (qo'shilgan qiymat solig'i)ning

past daromadli aholi uchun salbiy ta'sirini kamaytirish maqsadida ayrim oziq-ovqat mahsulotlari, dori-darmonlar va ijtimoiy tovarlar uchun nol stavka yoki yengillik qo'llanadi.

Kambag'allikka qarshi soliq siyosati quyidagi yo'nalishlarda amalga oshirilsa, eng yuqori samaraga erishish mumkin:

1. Progressiv soliqqa tortish tizimini joriy etish – yuqori daromadli shaxslar uchun yuqoriroq soliq stavkalari;

2. Ijtimoiy yengilliklar tizimini kengaytirish – nogironlar, nafaqaxo'rlar, bolali oilalar uchun soliq imtiyozlari;

3. Kichik biznesni qo'llab-quvvatlash – yangi ish o'rinlari yaratgan korxonalarga soliq chegirmalari;

4. Soliq ma'murchiligini soddalashtirish – soliq to'lovchilar uchun elektron xizmatlar va shaffoflikni oshirish;

5. Soliq resurslarini qayta taqsimlash samaradorligini oshirish – ijtimoiy sohalarga (ta'lim, tibbiyot, uy-joy dasturlari) ko'proq mablag' yo'naltirish. Bu yo'nalishlar O'zbekistonning 2030-yilgacha mo'ljallangan kambag'allikni qisqartirish strategiyasiga ham mos keladi. Mamlakatda iqtisodiy islohotlarning asosiy maqsadi — aholi farovonligini oshirish, yangi ish o'rinlarini yaratish va kambag'allik darajasini 2 baravarga kamaytirishdan iborat. Soliq tizimida rag'batlantirish mexanizmlari nafaqat yirik biznes, balki o'rta va kichik tadbirkorlar uchun ham joriy etilishi lozim. Chunki aynan kichik biznes qatlamida aholi bandligi yuqori, daromad manbalari kengroq, ijtimoiy o'sish imkoniyati esa ko'proq bo'ladi.

Shu bois, kichik korxonalarga soliq yengilliklari berish orqali ular yangi ish o'rinlarini yaratadi, bu esa bevosita kambag'allikni kamaytiradi.

Soliq tizimi kambag'allikni kamaytirishdagi samaradorligini ta'minlash uchun davlat siyosatida kompleks yondashuv zarur. Soliq siyosati nafaqat fiskal barqarorlikni saqlashi, balki iqtisodiy faollikni oshirishi, bandlikni kengaytirishi va ijtimoiy tenglikni mustahkamlashi kerak. Shu nuqtai nazardan qaraganda, soliq tizimi ijtimoiy siyosat bilan uzviy bog'langan bo'lishi lozim. Chunki soliq siyosatining ijtimoiy dasturlar bilan muvofiqlashtirilganligi kambag'allikni qisqartirishda yanada katta samara beradi. Misol uchun, O'zbekiston sharoitida soliq siyosati ijtimoiy dasturlar bilan uyg'unlashgan holda amalga oshirilmoqda. "Kambag'allikni qisqartirish strategiyasi", "Har bir oila – tadbirkor", "Yoshlar – kelajagimiz" dasturlari orqali soliq yengilliklari bilan birga kredit imtiyozlari, subsidiyalar va grantlar taqdim etilmoqda. Bunday yondashuv nafaqat kambag'al qatlamni qo'llab-quvvatlaydi, balki ularni iqtisodiy faol subyektlarga aylantiradi. Soliq tizimining kambag'allikka ta'siri iqtisodiy o'sish sur'atlariga ham bevosita bog'liq. Daromadlar oshgan sari soliq bazasi kengayadi, bu esa byudjet imkoniyatlarini kuchaytiradi. Shu bilan birga, iqtisodiy o'sishdan tushgan foyda adolatli taqsimlanmasa, kambag'allik darajasi pasaymasligi ham mumkin. Shu sababli, soliq siyosatida "progressivlik" tamoyilini joriy etish muhim — ya'ni ko'proq daromad topgan shaxs ko'proq soliq to'laydi, past daromadli shaxs esa yengilliklardan foydalanadi. O'zbekistonning yangi Soliq kodeksida bu tamoyil bosqichma-bosqich amalga oshirilmoqda. Daromad solig'i 12 foiz miqdorida bir xil bo'lishiga qaramay, ayrim toifadagi fuqarolar uchun chegirmalar va yengilliklar mavjud. Shu bilan birga, tadbirkorlik subyektlari uchun soddalashtirilgan soliq rejimlari,

mikrofirma va kichik korxonalarga berilgan soliq imtiyozlari kambag'allikka qarshi kurashda muhim rol o'ynaydi. Kambag'allikka qarshi soliq siyosatini ishlab chiqishda xalqaro tajribani o'rganish ham muhim. Jahon banki va Xalqaro valyuta jamg'armasi tavsiyalariga ko'ra, soliq tizimi adolatli, barqaror va soddalashtirilgan bo'lishi lozim. Ayniqsa, QQS (qo'shilgan qiymat solig'i)ning past daromadli aholi uchun salbiy ta'sirini kamaytirish maqsadida ayrim oziq-ovqat mahsulotlari, dori-darmonlar va ijtimoiy tovarlar uchun nol stavka yoki yengillik qo'llanadi. Kambag'allikka qarshi soliq siyosati quyidagi yo'nalishlarda amalga oshirilsa, eng yuqori samaraga erishish mumkin:

1. Progressiv soliqqa tortish tizimini joriy etish – yuqori daromadli shaxslar uchun yuqoriroq soliq stavkalari;
2. Ijtimoiy yengilliklar tizimini kengaytirish – nogironlar, nafaqaxo'rlar, bolali oilalar uchun soliq imtiyozlari;
3. Kichik biznesni qo'llab-quvvatlash – yangi ish o'rinlari yaratgan korxonalarga soliq chegirmalari;
4. Soliq ma'murchiligini soddalashtirish – soliq to'lovchilar uchun elektron xizmatlar va shaffoflikni oshirish;
5. Soliq resurslarini qayta taqsimlash samaradorligini oshirish – ijtimoiy sohalarga (ta'lim, tibbiyot, uy-joy dasturlari) ko'proq mablag' yo'naltirish. Bu yo'nalishlar O'zbekistonning 2030-yilgacha mo'ljallangan kambag'allikni qisqartirish strategiyasiga ham mos keladi. Mamlakatda iqtisodiy islohotlarning asosiy maqsadi — aholi farovonligini oshirish, yangi ish o'rinlarini yaratish va kambag'allik darajasini 2 baravarga kamaytirishdan iborat. Soliq tizimida rag'batlantirish mexanizmlari nafaqat yirik biznes, balki o'rta va kichik tadbirkorlar uchun ham joriy etilishi lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Samuelson P. "Economics: An Introductory Analysis." McGraw-Hill,
2. Stiglitz J. "Economics of the Public Sector." W.W. Norton & Company, 2
3. O'zbekiston Respublikasi Soliq kodeksi. – Toshkent, 2020.
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PF-5635-son Farmoni, 2019-yil
5. World Bank Report: "Poverty and Shared Prosperity", 2022.
6. IMF Fiscal Monitor, 2023.
7. O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi hisobotlari, 2022.
8. Urazbekovna, T. K. (2024). ROLE OF PUBLIC POLICY IN CHANGES IN POPULATION INCOME. *Новости образования: исследование в XXI веке*, 2(22), 316-321.
9. Ziyodullaev, N., & Ziyodullaeva, M. (2023). FINANCIAL LITERACY, INTERRELATIONSHIP OF POPULATION INCOME AND EXPENDITURE. *Science and innovation*, 2(B12), 881-887.